

Arletta Bolesta (PAT, Kraków)

Pojednanie w procesach małżeńskich według obowiązującego prawa kościelnego i cywilnego

Wprowadzenie

Małżeństwo, w ujęciu prawa kanonicznego, pojmowane jest jako przymierze obejmujące wspólnotę całego życia, ukierunkowane na dobro małżonków oraz zrodzenie i wychowanie potomstwa (kan. 1055 § 1 KPK¹, kan. 776 § 1 KKKW²). Takie określenia małżeństwa, jak i jego istotne przymioty – jedność i nierozzerwalność (kan. 1056 KPK, kan. 776 § 3 KKKW), uzasadniają potrzebę istnienia i stosowania instytucji pojednania w kościelnych procesach małżeńskich. Stosowanie tej zasady w ogóle w prawie kanonicznym można wywodzić z ogólnych norm życia chrześcijańskiego, przedstawionych przez św. Pawła w Liście do Efezjan (Ef 4, 1–3).

Dążenie do pojednania małżonków, w prawie świeckim, stanowi jeden ze środków realizacji zasady trwałości małżeństwa³. Jeśli chodzi o ugodę w prawie cywilnym, pociąga ona za sobą, obok efektów prawnych, także korzystne skutki materialne⁴. Z kolei do zalet, wynikających z zastosowania sądu polubownego, zalicza się: większy obiektywizm

¹ *Kodeks Prawa Kanonicznego*, 25 I 1983, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984.

² *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich*, 18 X 1990.

³ Por. A. Szpunar, *Wprowadzenie*, [w:] *Kodeks cywilny i inne teksty prawne*, Warszawa 2002, s. 37; T. Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 1997, s. 15; M. Andrzejewski, *Prawna ochrona rodziny*, Warszawa 1999, s. 18; 22; T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Prawo małżeńskie*, t. III, Olsztyn 1984, s. 48.

⁴ Por. T. Ereciński, J. Gudowski, M. Jędrzejewska, *Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego*, cz. I: *Postępowanie rozpoznawcze*, t. 1, Warszawa 2001, s. 357.

w rozstrzyganych sprawach, szybkość ich załatwiania, ograniczenie formalności do minimum, a także pozytywne skutki materialne⁵.

Istnienie przyczyn o tak dużym znaczeniu pociąga za sobą konieczność regulacji prawnej pojednania przez prawodawcę kościelnego i świeckiego. Z drugiej strony, można także stwierdzić, że instytucja ta jest podporządkowana i służy temu, co stanowi dla niej fundament.

Dążenie do pojednania według norm prawa kościelnego

W ramach tytułu III KPK z 1983 roku *Zasady działania trybunałów* i rozdziału I *Obowiązki sędziów i pracowników trybunału*, trzeba zwrócić uwagę na treść kan. 1446. W kanonie tym podano jedną z zasad pracy sądów kościelnych i jeden z obowiązków, dotyczących zwłaszcza pracowników sądu.

Z normy kan. 1446 § 1⁶ wynika kilka ważnych wniosków. Zarówno wykluczenie sporów, jak i ich pokojowe rozwiązanie, stanowią obowiązek wszystkich wiernych. Przez wiernych, zgodnie z kan. 207 KPK, rozumiemy: świeckich, świętych szafarzy, czyli duchownych, oraz członków Instytutów Życia Konsekwentnego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego. Aby wykluczyć jakikolwiek wyjątek, wśród tych, którym został powierzony ten obowiązek, prawodawca użył sformułowania – *christifideles omnes*. Jak czytamy dalej, obowiązkiem tym związani są głównie biskupi. Gdy przeanalizujemy znaczenie łacińskiego czasownika *annitor*, zauważymy, że podjęcie tego zobowiązania wymaga wysiłku, ponieważ *annitor* tłumaczymy m.in. słowami: „wysiłać się, zadawać sobie trud”⁷. Realizacja tego obowiązku może nastąpić albo przez troskę o unikanie konfliktów w Kościele w ogóle⁸, albo przez ich rozwiązanie poza procesem.

⁵ Por. T. Ereciński, J. Gudowski, *Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego*, cz. I: *Postępowanie rozpoznawcze*, t. 2, Warszawa 2001, s. 319.

⁶ „Wszyscy wierni, przede wszystkim zaś biskupi, winni pilnie pracować, by zachowując sprawiedliwość, na ile to możliwe, wykluczyć spory w Ludzie Bożym i jak najszybciej pokojowo je rozwiązywać”

⁷ Por. J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997.

⁸ Łaciński czasownik *vito* tłumaczy się przez: *omijać, wymijać; unikać; strzec się przed czymś* (J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski...*, dz. cyt.).

Na podstawie kan. 1446 § 2⁹ można wnioskować o dalszym i ciągłym obowiązku sędziów do dążenia ku pojednaniu się stron mimo rozpoczęcia procesu. Oznacza to, że uzasadnione wykonanie tego zadania nie ogranicza się tylko do krótkiego czasu po przyjęciu skargi powodowej, ale sięga do dalszych etapów w procesie. W tym przypadku działanie sędziego może przebiegać na dwa sposoby: albo w formie samych zachęt prowadzących do pojednania stron, albo w formie zachęt i podania pewnych wskazówek.

W wymienionych w kan. 1446 § 3¹⁰ kanonach od 1713 do 1716 KPK, zamieszczonych pod tytułem III *Sposoby uniknięcia procesów*, została uregulowana transakcja, czyli ugoda i sąd polubowny. Na podstawie kan. 1446 § 3 i kan. 1715 § 1 można wnioskować, że gdy przedmiotem procesu jest dobro publiczne, nie może mieć miejsce skorzystanie z wymienionych powyżej środków uniknięcia procesów. Przykładem procesu, którego przedmiotem jest dobro publiczne, jest proces o stwierdzenie nieważności związku małżeńskiego¹¹. Skutkiem zastosowania ugody lub sądu polubownego jest brak wszczęcia sporu na drodze procesowej względnie jego umorzenie¹².

W KKKW istnieją odpowiedniki do omówionych powyżej kanonów. I tak kanonowi 1446 z KPK odpowiada treść kan. 1103 KKKW. Chociaż w § 1 kan. 1103 został użyty termin *chrześcijanie*, to jednak konotacja tego pojęcia pozostaje w zgodzie ze znaczeniem terminu *wierny Chrystusa* (kan. 323 § 1, kan. 399, kan. 410 i kan. 554 § 1 z KKKW). Z kolei kanony od 1713 do 1716 z KPK pozostają w pewnej korelacji do kanonów 1164–1184 z KKKW, ze szczególnym uwzględnieniem kan. 1165 § 1 oraz kan. 1169, w których zawiera się zakaz dokonywania ugody i sądu polubownego, ilekroć proces dotyczy dobra publicznego.

⁹ „Sędzia, na początku sprawy, a także w każdym innym czasie, dostrzegając jakąkolwiek nadzieję dobrego wyniku, powinien zachęcić strony i dopomóc im, by szukały słusznego rozwiązania sporu przez wspólne porozumienie, i wskazać odpowiednie do tego drogi, korzystając także z pośrednictwa poważnych osób”

¹⁰ „Jeśli spór dotyczy prywatnego dobra stron, sędzia powinien się zorientować, czy nie byłoby pożytecznie zastosować ugody lub sąd polubowny, zgodnie z przepisami kan. 1713–1716”

¹¹ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*, t. IV, Olsztyn 1990, s. 354.

¹² Tamże, s. 355.

Przechodząc do konkretnych procesów powinno się zasygnalizować, że dążenie do pojednania ma miejsce nie tylko w procesie sądowym, ale także w postępowaniu administracyjnym (kan. 1733 KPK i kan. 998 KKKW).

Przepisy prawodawstwa świeckiego o ugodzie i sądzie polubownym

Przy omawianiu kan. 1446 § 3 KPK została uczyniona wzmianka na temat ugody i sądu polubownego. Z podobnymi instytucjami prawnymi mamy do czynienia w prawie cywilnym. Zostało wówczas także powiedziane, że przedmiotem tych sposobów uniknięcia procesów nie może być dobro publiczne. Podobnie jest w prawie świeckim. Z racji tematyki naszych rozważań potraktujemy to zagadnienie fragmentarycznie. Jednak omówienie pokrótce tych środków w prawie świeckim można tłumaczyć możliwością ich kanonizacji przez prawo kanoniczne (kan. 22 KPK, kan. 1714 KPK, kan. 1504 KKKW, kan. 1164 KKKW).

Określenie ugody zostało podane przez ustawodawcę świeckiego w art. 917 KC¹³. Z artykułu tego można wyciągnąć wniosek, że istotą ugody są wzajemne ustępstwa stron. A zatem ustępstwo jednostronne lub nie ukierunkowanie działania na uzyskanie pozytywnych skutków dla siebie, w sensie prawnym, nie jest ugodą¹⁴.

Z art. 10 KPC¹⁵ można wnioskować o sprawach, które nie mogą zostać rozstrzygnięte na sposób ugody. Do tego typu spraw zalicza się, między innymi, sprawy dotyczące rozvodu lub separacji¹⁶. Natomiast w sprawach, w których prawo zezwala na zastosowanie ugody, sąd ma

¹³ Por. „Przez ugodę strony czynią sobie wzajemne ustępstwa w zakresie istniejącego między nimi stosunku prawnego w tym celu, aby uchylić niepewność co do roszczeń wynikających z tego stosunku lub zapewnić ich wykonanie albo by uchylić spór istniejący lub mogący powstać” – *Kodeks cywilny*, 23 IV 1964, Dz. U. Nr 16, poz. 93, z późn. zm.

¹⁴ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy...*, dz. cyt., s. 350.

¹⁵ *Kodeks postępowania cywilnego*, 17 XI 1964, Dz. U. Nr 43, poz. 296, z późn. zm.

¹⁶ Por. T. Ereciński, J. Gudowski, M. Jędrzejewska, *Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego*, cz. I: *Postępowanie rozpoznawcze*, t. 1..., dz. cyt., s. 79.

obowiązek, na każdym etapie postępowania, dążyć do niej (art. 10 KPC). Warto w tym momencie przynajmniej wymienić pozostałe miejsca, w których normuje się ugodę: art. 184–186 KPC, art. 223 KPC oraz art. 777 § 1 pkt. 1, 2, 3 KPC; art. 918 KC.

Natomiast gdy chodzi o sąd polubowny, inaczej arbitrażowy, rozumie się przez niego sąd powołany w wyniku zgody stron¹⁷. Na podstawie art. 697 § 1 KPC wiadomo, że środek ten stosuje się, ogólnie rzecz biorąc, w sporach z zakresu prawa majątkowego. Sądownictwo arbitrażowe regulowane jest przez artykuły: 695–715 KPC.

Sposoby realizacji zasady o pojednaniu w procesach małżeńskich w świetle prawa kościelnego

W tytule I KPK *Procesy małżeńskie* o pojednaniu czytamy w dwóch kanonach. Pierwszym z nich jest kan. 1676¹⁸ znajdujący się w rozdziale I, normującym *Sprawy o orzeczenie nieważności małżeństwa*. W KKKW odpowiada temu kan. 1362. Natomiast drugim kanonem jest kan. 1695¹⁹ zawarty w rozdziale II, regulującym *Sprawy o separację małżonków*. Po stronie KKKW tożsamym kanonem jest kan. 1381. Widać jasno, że kano-ny te korespondują z wcześniej przytoczonym kan. 1446 § 2 KPK i kan. 1103 § 2 KKKW.

Naturalnie, możliwość realizacji tego samego celu, wymienionego w obu kanonach w postaci pojednania, uwzględnia różnice, jakie zachodzą pomiędzy stwierdzeniem nieważności zawartego związku a orzeczeniem separacji. Zasadnicza różnica w obu procesach małżeńskich polega na tym, że w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa z powodu przeszkody małżeńskiej, wady zgody małżeńskiej lub braku

¹⁷ Por. T. Ereciński, J. Gudowski, *Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego*, cz. I: *Postępowanie rozpoznawcze*, t. 2..., dz. cyt., s. 318; T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., t. IV, s. 350.

¹⁸ „Sędzia, zanim przejmie sprawę i ilekroć dostrzeże nadzieję dobrego wyniku, powinien zastosować środki pastoralne, by małżonkowie, jeżeli to możliwe, zostali doprowadzeni do uważnienia małżeństwa i do wznowienia wspólnego życia małżeńskiego”

¹⁹ „Sędzia, zanim przejmie sprawę i ilekroć dostrzeża nadzieję dobrego wyniku, powinien zastosować środki pastoralne, by małżonkowie pogodzili się i zostali skłonieni do wznowienia małżeńskiego życia wspólnego”

zachowania formy kanonicznej²⁰ sędzia ma wziąć pod uwagę przede wszystkim legalną i obiektywną możliwość takiego pojednania, które może mieć miejsce dzięki instytucji konwalidacji małżeństwa. Obiektywna i legalna możliwość pojednania oznacza, że nie zawsze może nastąpić taka sanacja związku według prawa, mimo że osoby żyjące w związku wyrażają na nią szczerą wolę²¹. Natomiast w przypadku sprawy o separację, sędzia stosując środki pastoralne w celu pojednania małżonków, bierze pod uwagę możliwość subiektywną tego pojednania, czyli możliwość wznowienia wspólnego życia małżeńskiego, zależną od samych małżonków. Wynika to z faktu, że mamy tu do czynienia ze związkiem ważnie zawartym.

Mówiąc o separacji, warto zauważyć, że w KPK i w KKKW znajdują się także inne kanony polecające pojednanie, przy czym ich treść odnosi się nie do sędziego, ale do strony niewinnej. Kanonami tymi w KPK są: kan. 1152 § 1 oraz kan. 1155, a w KKKW: kan. 863 § 1 i kan. 866. Na ich podstawie można wnioskować o zrzeczeniu się prawa do separacji w przypadku pojednania się małżonków (kan. 1155 KPK, kan. 866 KKKW). Warto przy tym zastanowić się nad motywacją pojednania. Do jego uzasadnień należą na pewno: troska o dobro rodziny oraz status chrześcijanina (kan. 1152 § 1 KPK, kan. 863 § 1 KKKW). Ponowne podjęcie realizacji przymierza małżeńskiego jest określone przez prawodawcę jako godne pochwały (kan. 1155 KPK, kan. 866 KKKW).

Na zakończenie warto dodać, że omawiane dążenie do pojednania ma również miejsce w procesie o rozwiązanie węzła małżeńskiego na mocy przywileju wiary²².

²⁰ Możliwość orzeczenia nieważności związku z podanych przyczyn podaje m.in. kan. 1057 § 1 KPK.

²¹ Stąd w kanonach na temat uważnienia małżeństwa podane są jego warunki. W KPK są to następujące kanony: kan. 1156 § 1, kan. 1159 § 1, kan. 1160, kan. 1161 § 1 i § 3, kan. 1162 § 2, kan. 1163 i kan. 1165 § 2; a w KKKW tymi kanonami są: kan. 843 § 1, kan. 846 § 1, kan. 847, kan. 848, kan. 849 § 2, kan. 850, kan. 851 i kan. 852.

²² Por. Kongregacja Nauki Wiary, *Processum. Normy proceduralne prowadzenia procesu o rozwiązanie węzła małżeńskiego na mocy przywileju wiary*, art. 13, [w:] *Posoborowe dokumenty Kościoła Katolickiego o małżeństwie i rodzinie*, t. I, Kraków 1999.

Regulacja prawna pojednania w procesach małżeńskich według prawa cywilnego

Posiedzenie pojednawcze nie jest także obce prawodawstwu świeckiemu. Korzystanie z tego środka ma miejsce zarówno przy orzekaniu przez sąd rozvodu (art. 436 § 1 KPC), jak i podczas orzekania separacji (art. 436 § 1 KPC, art. 567³ § 2 KPC). Stąd przepisy prawne, normujące tę instytucję, są wspólne dla spraw rozvodu i separacji. W przypadku rozprawy o separację zachodzi jednak wyjątek polegający na nieprzeprowadzeniu posiedzenia, gdy separacja jest przedmiotem prośby obu małżonków. Przy czym wyjątek ten należy rozumieć nie jako rezygnację w ogóle z dążenia do pojednania, ale jako przeniesienie realizacji tego celu na czas samej rozprawy, a nie, jak to ma zwykle miejsce, w czasie przed rozprawą (art. 567³ § 2 KPC)²³.

Kiedy dochodzi do sytuacji zaniechania posiedzenia (art. 437 KPC) lub niewyznaczenia tego posiedzenia (art. 438 KPC), istnieje możliwość wniesienia apelacji, pod warunkiem, że wykonanie przez sąd tej funkcji mediacyjnej mogło przynieść pozytywny skutek²⁴. Z kolei, gdy posiedzenie pojednawcze nie odbyło się z przyczyny niestawienia się na nie strony zobligowanej, bez słusznego usprawiedliwienia, wówczas strona ta może zostać zobowiązana przez sąd do uiszczenia grzywny (art. 429 KPC)²⁵. W wyżej wymienionych przypadkach, podczas których posiedzenie pojednawcze nie miało miejsca, prawo gwarantuje dalszą możliwość dążenia do pojednania, ale w czasie samej rozprawy (art. 223 § 1 KPC)²⁶.

Jeśli jednak cel posiedzenia, to znaczy utrzymanie pożycia małżeńskiego (art. 440 §1 KPC), nie został osiągnięty, może nastąpić jeden raz zawieszenie całego postępowania przez sąd, gdy zdaniem sądu osią-

²³ Por. H. Haak, *Separacja. Komentarz*, Toruń 2000, s. 326; J. Panowicz-Lipska, *Instytucja separacji w polskim prawie rodzinnym*, „Państwo i Prawo” 1999, z. 10 (644), s. 19, 21; P. Kasprzyk, *Separacja prawna w świetle znowelizowanego Kodeksu Rodzinnego i Opiekuńczego*, „Roczniki Nauk Prawnych” t. X, z. 1 (2000), s. 226.

²⁴ Por. Orzeczenie Sądu Najwyższego, 3 IX 1958, 3CR 226/58, glosa 314, [w:] *Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych*, 1957–1958; H. Haak, *Separacja...*, dz. cyt., s. 234.

²⁵ Por. T. Ereciński, J. Gudowski, M. Jędrzejewska, *Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego*, cz. I: *Postępowanie rozpoznawcze*, t. 1, dz. cyt., s. 805.

²⁶ Por. H. Haak, *Separacja...*, dz. cyt., s. 234.

gnięcie jego jest jednak możliwe (art. 440 § 1 KPC)²⁷. Inicjatywa zawieszenia postępowania niekoniecznie musi pochodzić od sądu, ale może również zostać zaproponowana przez same strony (art. 178 KPC)²⁸.

Aby posiedzenie pojednawcze dało pozytywny rezultat, powinien zostać wyznaczony odpowiedni odstęp czasu między posiedzeniem a rozprawą. Przeciwnie działanie jest sprzeczne z treścią artykułu 436 § 1 KPC²⁹.

Samo posiedzenie pojednawcze wcale nie musi ograniczać się tylko do zapytania stron o możliwość pojednania czy do zachęty, ale może również polegać na udostępnieniu przez sędziego stronom danych na temat instytucji lub osób mogących być pomocnymi przy rozwiązaniu ich problemów³⁰.

Trzeba dodać, że w czasie przeprowadzania postępowania rozwodowego, bądź dotyczącego separacji, prawodawca zakazuje przytaczania przez stronę tego, co stało się już przedmiotem przebaczenia³¹.

Na zakończenie warto wymienić powody, którymi prawodawca świecki motywuje dążenie do pojednania się małżonków. Na to uzasadnienie składają się: społeczne znaczenie trwałości małżeństwa (art. 436 § 1 KPC) oraz dobro dziecka (art. 436 § 1 KPC)³².

²⁷ Tamże, s. 243–244.

²⁸ Por. T. Ereciński, J. Gudowski, M. Jędrzejewska, *Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego*, cz. I: *Postępowanie rozpoznawcze*, t. 1, dz. cyt., s. 349.

²⁹ Por. H. Haak, *Separacja...*, dz. cyt., s. 227; Z. Krzemiński, *Rozwód. Teksty. Orzecznictwo. Komentarz. Literatura*, Kraków 1998, s. 189; P. Kasprzyk, *Separacja...*, art. cyt., s. 225; *Orzecznictwo Sądu Najwyższego w sprawach cywilnych*, 4CR 747/54, 12 XII 1955, „Nowe Prawo” 1956 nr 7–8, s. 204–205; *Przegląd orzecznictwa*, 4CR 1272/56, 23 VIII 1957, „Ruch prawniczy i ekonomiczny” z. 3, 1958, s. 338.

³⁰ Por. § 238 ust. 2, [w:] *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości. Regulamin wewnętrznego urzędowania sądów powszechnych*, 19 XI 1987, Dz. U. Nr 38, poz. 218 z późn. zm.

³¹ Por. H. Haak, *Separacja...*, dz. cyt., s. 40.

³² Przedmiotem dyskusji pozostaje kwestia obligatoryjności czy fakultatywności posiedzenia pojednawczego. W argumentacji, obok racji prawnych przemawiających za obowiązkowością tego posiedzenia, przywołuje się jego pozytywne efekty w praktyce, bądź brak takowych, gdy chodzi o argumenty przeciwko obowiązkowi przeprowadzania tego posiedzenia: B. Dobrzański, *Posiedzenie pojednawcze w sprawach o rozwód – obligatoryjne czy fakultatywne?*, NP, nr 12, 1963, s. 1340–1341; T. Misiuk, *Jeszcze o posiedzeniach pojednawczych w sprawach rozwodowych*, NP nr 5, 1964, s. 526.

Zakończenie

Powyższy artykuł miał na celu ukazanie funkcjonowania instytucji pojednania w prawie, przede wszystkim w kościelnych i cywilnych procesach małżeńskich.

Inicjatywa legalnej, czyli pozostającej w zgodzie z prawem, realizacji pojednania może pochodzić albo od samych małżonków, albo od sędziego. Jednak w dużej mierze jakakolwiek sądowa decyzja końcowa zależna jest od ich postawy. Oznacza to ponoszenie przez nich odpowiedzialności nie tylko za siebie, ale i za współmałżonka, a szczególnie za potomstwo. Aby zajęte przez nich stanowisko, w swoich skutkach, było jak najmniej negatywne, konieczna jest dojrzała osobowość obu małżonków.

Na przykładzie tej instytucji można także wnioskować o elastyczności, a przez to o dostosowaniu się przepisów prawnych do ludzkiego życia. Widać to szczególnie na przykładzie nieograniczenia ilościowego, zgodnej z prawem i uzasadnionej, możliwości pojednania między małżonkami zwłaszcza w prawie kanonicznym. Natomiast na podstawie norm prawnych, zabezpieczających wykonanie tego uprawnienia, a zarazem obowiązku małżonków można dostrzec znaczenie tej instytucji, służącej określonym i ważnym celom.

Die Versöhnung in der Eheprozessen nach dem geltenden Kirchenrecht und Zivilrecht Zusammenfassung

In diesem Artikel geht es um die versöhnliche Einrichtung. Diese Einrichtung gibt es sowohl im Zivilrecht (das Schiedsgericht, die Übereinkunft, versöhnliche Einrichtung während der Scheidung und der Trennung) als auch im Kirchenrecht (auch: das Schiedsgericht, die Übereinkunft und versöhnliche Einrichtung während der Trennung und der Entscheidung ungültiger Ehe). Besonders haben wir uns mit der versöhnlichen Einrichtung während der Eheprozesse im Zivilrecht und Kirchenrecht beschäftigt. Außerdem wird kurz die Begründung und den Zweck der Einrichtung gezeigt. Wir haben auch betont, daß das Ehepaar vor allem Verantwortung trägt, weil das sehr oft nur seine Entscheidung ist, das heißt: das hängt sehr oft nur von ihm ab.